

DOI <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.P210-9976-2021-14>

TRESTNÝ ČIN POBUROVANIA AKO NÁSTROJ POLITICKEJ PERZEKÚCIE DO ROKU 1989

doc. Mgr. et Mgr. Ondrej Podolec, PhD.

Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky, Právnická fakulta,
Univerzita Komenského v Bratislave; Ústav pamäti národa

Vývoj trestnoprávnej represie (vývoj právnej úpravy i jej aplikácie) ako nástroja politickej perzekúcie koreloval s vývojom komunistického režimu v Československu i celom Sovietskom bloku. Pre viaceré politické trestné činy bolo charakteristické, že komunistický režim ich ako represívny prostriedok zneužíval len v určitom časovo obmedzenom období svojho vývoja. Niektoré (napr. velezrada, vyzvedačstvo, sabotáž – vrátane ukladaných drakonických trestov) boli charakteristické pre 50. roky 20. storočia, iné (napr. podvracanie republiky) zas pre obdobie tzv. normalizácie.¹

Trestný čin poburovania si zaslúži pozornosť aj preto, lebo obvinenie z neho bolo na politicky motivovanú represiu zneužívané kontinuálne od roku 1948 až do polovice osemdesiatych rokov 20. stor. Mohol by byť preto považovaný za akýsi ukážkový model jej celkového vývoja, aj z hľadiska kvantity prípadov. Poburovanie bolo obvykle súčasťou skupiny tzv. politických trestných činov, predmetom ochrany ktorých boli obvykle základné atribúty štátnosti a po roku 1948 aj základné prvky vládnuceho politického režimu. Problematika vývoja právnej úpravy v oblasti trestnoprávnej ochrany štátu a jeho predstaviteľov sa doteraz nachádzala na okraji záujmu historickej vedy. Analýzou zákonov z roku 1923 a 1940 sa zaoberá len niekoľko dobových prác.² Pri analýze úlohy justície počas komunistického režimu³ sa v centre

1 Bližšie pozri PODOLEC, Ondrej. Vývoj trestnoprávnej legislatívy ako nástroja komunistického režimu. *Pamäť národa*, 2017, roč. 13, č. 1, s. 3–16.

2 ČERNÝ, Jan. *Zákon na ochranu republiky*. Pardubice: Tiskem Společné knihtiskárny, 1926; WOREL, Josef Oskar. a kol. *Uherský trestní zákoník*. Kroměříž: J. Gusek, 1921.

3 Jedinou komplexnou syntézou analyzujúcou úlohu justície ako nástroja komunistického režimu na Slovensku je LETZ, Róbert. Justícia – „služka komunistickej moci“. In: PEŠEK, Jan a Róbert LETZ. *Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 255–441.

pozornosti nachádzali najmä politické procesy, predovšetkým z pohľadu mocensko-politického mechanizmu. Z hľadiska vývoja trestného práva po roku 1948 je prác podstatne menej, pričom charakteristiku genézy najdôležitejších noriem, nachádzame (okrem niekoľkých výnimiek⁴) prevažne len v syntézach právnych dejín⁵.

Trestnoprávnu ochranu základných atribútov štátu – samostatnosti, územnej integrity a zvrchovanosti jeho ústavných orgánov obsahovali (i obsahujú) aj trestné zákonníky demokratických štátov, pričom tieto paragrafy sú vždy najviac „citlivé“ na politické zneužívanie. V rokoch 1923–1950 boli tzv. politické trestné činy vyčleňované do osobitných zákonov, pričom na Slovensku môžeme základné míľniky vývoja právnej úpravy rámcovať rokmi 1923, 1940, 1948. Zákon na ochranu republiky na Slovensku derogoval časť uhorského trestného zákona, ktorá sa zaoberala trestnoprávnou ochranou štátu (§ 126–152 zákonného článku č. 5/1878 Trestný zákonník o zločinoch a prečinoch). Zásady, z ktorých vychádzala medzivojnová právna úprava, boli definované už na začiatku jeho prípravy. V prvom rade mal poskytnúť „účinnú ochranu štátnemu zriadeniu, za ktorým stojí väčšina národa“, no na druhej strane nemal brániť normálnemu politickému boju. Represia štátu voči páchatel'om mala byť „účinná a dôsledná“, no nemala byť „prepínaná“, pričom rozhodujúcim kritériom malo byť skutočné nebezpečenstvo pre štát, ktoré vyplývalo z protiprávneho konania. Napokon (aj vzhľadom na dovtedy platnú rakúsku právnu úpravu) mali byť použité formulácie a právne definície „*čo najurčitejšie a čo najjasnejšie, aby každý občan vedel, kam až môže v politickom zápase ísť bez obavy, že sa dostane do konfliktu s trestným zákonom*“.⁶ Osobitne mala byť chránená slobodná, ničím nehatená činnosť ústavných činiteľov.⁷

Prijatie zákona z roku 1940 aj napriek zmene politického režimu i pretrvávajúcemu vojnovému stavu neznamenalo podstatné zvýšenie trestnej represie.⁸

4 LETZ, Róbert. 231. *Pamäť národa*, 2006, roč. 2, č. 2, s. 42–49.

5 KUKLÍK, Jan a kol. *Vývoj československého práva 1945–1989*. Praha: Linde 2009; BOBEK, Michal a kol. *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dejín bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita a Mezinárodní politologický ústav, 2009.

6 Národní shromáždění republiky československé. Poslanecká sněmovna. Tlač. Zpráva výboru ústavně-právního o vládním návrhu zákon na ochranu republiky (č. 3996). Dostupné z: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=23167>

7 Zákon č. 50/1923 Sb. z. a n.

8 Ibid.

Neskoršia sprísňujúca právna úprava, ktorá za určitých okolností obligatórne predpisovala uloženie najprísnejšej trestnej sadzby bola viazaná na stav brannej pohotovosti či stanného práva. (Stav brannej pohotovosti štátu pritom na Slovensku platil od 22. júna 1941, t. j. vstupu Slovenskej republiky do vojny proti ZSSR, nepretržite až do zániku štátu roku 1945⁹.) Aplikácia legislatívy, ktorá mala chrániť štát, tak bola takmer výlučne v réžii justičného aparátu Slovenskej republiky. Súdna moc ako jedna z troch základných zložiek trojdelenia moci v štáte zostala počas celého obdobia nemeckého patronátu nad Slovenskom aktuálnymi politickými pomermi takmer nedotknutá. Vďaka jej autonómii, ktorú totalitná štátna moc až do jesene 1944 rešpektovala, sa jej do značnej miery podarilo udržať si personálnu i inštitucionálnu kontinuitu s predchádzajúcim demokratickým obdobím. Popísané pomery však platili len pre tých, ktorí sa nachádzali pod ochranou súdnictva. Ťažisko porušovania ľudských a občianskych práv však v tomto období spočívalo v mimosúdnej perzekúcii. Navyše rasovo prenasledované osoby boli na základe osobitnej legislatívy úplne vyčlenené z ústavnoprávnej ochrany ľudských a občianskych práv.

V rokoch 1945–1948 bolo v tejto oblasti potrebné vyriešiť otázku, ktorý zákon platí vlastne na Slovensku platí – či medzivojnový z roku 1923 alebo jeho nástupca z čias Slovenskej republiky (1940). Kľúčovou otázkou v tomto prípade bolo, či bol zákon z roku 1940 recipovaný do povojnového slovenského právneho subporiadku, t. j. či napĺňal podmienky výhrady v recepcnej klauzule, že neodporuje duchu republikánsko-demokratickému. Vzhľadom na „citlivosť“ tohto zákona, postihujúceho tzv. „politické“ trestné činy bola jeho recepcia prinajmenšom otázna. Na druhej strane sa tento zákon od svojho predchodcu líšil len minimálne – bola v ňom mierne zvýšená miera represie. Judikatúra Najvyššieho súdu napokon problém vyriešila v prospech recepcie a teda platnosti zákona. Pretrvávajúci právny dualizmus v tejto oblasti právnej úpravy sa stal predmetom pozornosti celoštátnych orgánov v Prahe až v roku 1947 v súvislosti s komunistickým tlakom na trestné stíhanie generálnych tajomníkov Demokratickej strany (Miloša Bugára a Jána Kempného), ktorí boli predstaviteľmi jej nového katolíckeho krídla po predvolebnej Aprílovej dohode. Obaja boli parlamentom vydaní na trestné stíhanie a vzatí do väzby v súvislosti s „odhalením“ fiktívneho

⁹ Vyhláška č. 115/1939 Sl. z.

protištátneho sprisahania na Slovensku bezpečnostnými zložkami ovládanými komunistami.¹⁰

Vláda reagovala už o niekoľko dní, keď predložila do parlamentu krátky zákon, ktorý unifikoval stíhanie trestných činov proti štátu a na Slovensku obnovil platnosť zákona na ochranu republiky z roku 1923.

Zmena politického režimu vyvolala potrebu nového definovania trestnoprávnej ochrany štátu. Podobne, ako v roku 1939, bola na stole otázka, či novelizovať existujúci zákon, alebo prijať novú právnu úpravu. Niekoľko dní po februárovom prevrate, 12. marca 1948, bolo rozhodnuté, že sa pripraví úplne nový zákon, ktorý už bude odzrkadľovať zmenu spoločenských pomerov a stane sa represívnym nástrojom novonastoleného totalitného režimu.¹¹ Všetky tri popisované normy mali viaceré spoločné črty. Napríklad, pokiaľ ide o ich genézu, riešila sa dilema, či len novelizovať existujúcu legislatívu alebo prijať nový právny predpis a vo všetkých troch prípadoch sa prijalo rozhodnutie o novom zákone. V rokoch 1923, 1940 bolo pritom pri vedomí dôležitosti (i „háklivosti“) zákona zapojené široké odborné grémium, v rámci ktorého boli zastúpené všetky právnické fakulty i právnické profesné organizácie – sudcovia, advokáti. Naopak, zákon z roku 1948 bol pripravovaný „kabinetne“, predovšetkým za ingerencie právnickej komisie KŠČ a ministerstva vnútra.

Spomínané normy boli, samozrejme, vždy vnímané ako veľmi „citlivé“, t. j. potenciálne obmedzujúce ľudské a občianske práva – o tomto probléme sa príznačne nehovorilo v roku 1948, keď bol tento zákon otvorene označovaný za nástroj zápasu voči odporcom nastoleného komunistického režimu.

V dvoch nasledujúcich komunistických kodifikáciách trestného boli tieto normy zahrnuté do „najdôležitejšej“ prvej hlavy osobitnej časti. Napríklad v trestnom zákone z roku 1950 boli objekty trestnoprávnej ochrany boli vymenované v nasledovnom poradí: 1. ľudovodemokratická republika, 2. socialistická výstavba republiky, 3. záujmy pracujúceho ľudu, 4. záujmy jednotlivca a tomuto poradiu priority následne zodpovedala aj systematická usporiadania osobitnej časti hmotnoprávneho kódexu. Osobitné vyčlenenie

¹⁰ LETZ, Róbert. 231. *Pamäť národa*, 2006, roč. 2, č. 2, s. 43.

¹¹ Ibid.; Tiež LETZ, Róbert. Justícia – „služka komunistickej moci“. In: PEŠEK, Jan a Róbert LETZ. *Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 264, 265.

tzv. politických trestných činov sa ešte určitý čas ešte zachovalo v procesnej rovine – určovala ho vecná príslušnosť štátneho súdu. Aj po ďalšej kodifikácii trestného práva v roku 1961 bola zachovaná rovnaká „hierarchia“ trestných činov v rámci osobitnej časti trestného zákona.

Trestný čin poburovania patril do kategórie verbálnych deliktov. Išlo o osobitnú kategóriu tzv. politických trestných činov.

Postih verbálnych deliktov sa uplatňoval na Slovensku už v rámci uhorského práva. Objektom trestnoprávej ochrany bola v týchto prípadoch predovšetkým osoba panovníka – urážka kráľa bola trestná podľa § 141 zákonného článku č. 5 z roku 1878 (Trestný zákonník o zločinoch a prečinoch). Ďalšími chránenými objektmi boli aj ústava, zákony, úrady, verejné orgány.

Zákonom z roku 1923 sa ochrana hlavy štátu sprísnila, pričom bola osobitne chránená pred urážkami na cti, ktorej sa bolo možné dopustiť vyhrážkou zlého zaobchádzania alebo iným hrubo zneuct'ujúcim prejavom. Rovnako trestné bolo aj vystavenie prezidenta na verejný posmech, či vyslovenie obviňujúceho výroku s vedomím, že sa tým vážne ohrozí jeho česť. Zvláštne postavenie prezidenta pritom umocňoval aj fakt, že trestnosť predmetného výroku sa neposudzovala v súvislosti s jeho objektívnou pravdivostnou hodnotou inkriminovaných výrokov, pričom nehralo rolu ani subjektívne presvedčenie páchatel'a o pravdivostnej hodnote inkriminovaných výrokov.¹² (Ich pravdivosť nemohla byť vzhľadom na § 67 ústavy ani teoreticky súdom preskúmaná, keďže prezident mohol byť stíhaný len pre velezradu, čo predstavovalo rozdiel oproti dobovým všeobecným zákonom o ochrane cti, pričom teoreticky však mohla byť preskúmaná napríklad v občianskoprávnom konaní voči prezidentovi republiky.¹³)

Pokiaľ išlo o aplikáciu týchto ustanovení, pri posudzovaní trestnosti činu, dobová judikatúra nebrala do úvahy fakt, či predmetný výrok mohli postrehnúť viacerí percipienti. To znamená, že stačilo dokázať, že ho páchatel' za splnenia ostatných zákonných podmienok vyriekol, bez ohľadu do akej miery bol napríklad v ruchu pohostinského zariadenia postrehnuteľný.¹⁴

12 Zákon. č. 50/1923 Sb. z. a n.

13 ČERNÝ, Jan. *Zákon na ochranu republiky*. Pardubice: Tiskem Společné knihtiskárny, 1926, s. 61; MILOTA, Albert. *Zákon na ochranu republiky*. Kroměříž: J. Gusek, 1923, s. 83 a násl.

14 ČERNÝ, Jan. *Zákon na ochranu republiky*. Pardubice: Tiskem Společné knihtiskárny, 1926, s. 54 a násl.

Sankcie za tento delikt, potom záviseli od jeho právnej kvalifikácie. Tá hrala rolu predovšetkým v českej časti republiky, keďže osobitné ustanovenie zákona na ochranu republiky práve pri opisovanej problematike (t. j. urážke prezidenta a tzv. hrubej neslušnosti) predpisovalo, že priestupky sa na Slovensku a Podkarpatskej Rusi trestajú ako prečiny.

Pri naplnení základnej skutkovej podstaty urážky prezidenta išlo o priestupok, pričom na základe zákona 284/1920 Zb. existovala aj možnosť znížiť dolnú hranicu, či uložiť namiesto odňatia slobody peňažitý trest.¹⁵ (Popri hlavnom treste umožňoval zákon na ochranu republiky uložiť aj vedľajší peňažitý trest v rozmedzí od 50 Kč do 10 000 Kč. V tomto prípade malo ísť predovšetkým o prípady, keď páchatel konal v úmysle poškodiť republiku.) V prípade, že páchatel naplnil kvalifikovanú skutkovú podstatu, mal byť jeho delikt kvalifikovaný ako prečin. Prvou z kvalifikovaných skutkových podstát bolo opakované spáchanie deliktu, pričom pri aplikácii ustanovenia bolo základnou otázkou, či ide o opakovanie konania alebo o pokračovanie v tom istom konaní. Aby išlo o opakované konanie, musel inkriminovaný výrok opätovne zaznieť pred inými ľuďmi alebo pred tými istými ľuďmi ale na inom mieste.¹⁶ Ďalšou kvalifikovanou skutkovou podstatou bolo spáchanie skutku priamym atakom na hlavu štátu, ktorá by bola osobne prítomná. V tomto prípade rozlišoval zákon dve situácie. Verbálny atak „tvárou v tvár“ alebo menej závažný fyzický útok. Zákon vtedy hovoril o „zlom zaobchádzaní“ (alebo dokonca doslovne o „telesnom stýraní“), pričom kritériom, ktorý tento skutok odlišoval od závažnejšej právnej kvalifikácie (zločin telesného poškodenia ústavných činiteľov) bolo, že mu páchatel neublížil na zdraví.¹⁷ Ku kvalifikovaným skutkovým podstatám patril aj prípad, ak bol skutok spáchaný „verejne“. Prvou kategóriou „verejnosti“ bolo spáchanie skutku pred „zhromaždením ľudí“. Hranicu medzi priestupkom a prečinom tomto prípade opäť stanovila najmä dobová judikatúra. O priestupok (a teda základnú skutkovú podstatu) by išlo ak by príslušný

¹⁵ Zákon. č. 284/20 Sb. z a n.

¹⁶ Podľa dobovej judikatúry mohlo za istých podmienok dôjsť k opakovanému konaniu aj s tými istými ľuďmi pri rovnakom stole. Došlo by k nemu v prípade veľmi dlhého pobytu „pri poháriku“ v prípade, že „uplynie taká doba, že zjavné nejde o pokračovanie rovnakej debaty ...“ (ČERNÝ, Jan. *Zákon na ochranu republiky*. Pardubice: Tiskem Společné knihtiskárny, 1926, s. 60 a násl.)

¹⁷ *Ibid.*, s. 60.

výrok zaznel minimálne „pred dvoma ľuďmi“ alebo maximálne „pred viacero ľuďmi“. Dolná hranica (ktorá bola aj hranicou trestnosti deliktu) bola naplnená ak išlo o ľudí súčasne prítomných – t. j. v rovnakom čase na rovnakom mieste, čo znamená, že pri zneuct'ujúcom výroku páchatel'a museli byť prítomní aspoň dvaja ľudia. Pri pojme „viacero ľudí“ nebol stanovený presný počet ale rozlišujúca okolnosť, že prítomných je možné „spočítat' na prvý pohľad“. O prečin teda šlo, pokiaľ skupinu ľudí nebolo možné na prvý pohľad spočítat', pričom príslušná judikatúra rozlišovala dva pojmy: zhromaždenie (definované ako skupina ľudí, ktorí sa zišli úmyselne) a zástup (dav, ktorý odchádza zo zhromaždenia).

Osobitnou kategóriou verejného spáchania činu bol prípad, ak bola hlava štátu urážaná prostredníctvom tlačovín. K dokonaniu prečinu došlo bez ohľadu na to, do akej miery bola príslušná tlačovina šírená. Stačilo teda, ak napríklad redaktor odovzdal svoj článok do tlače. Viacerí redaktori opozičných novín tak boli počas prvej Československej republiky trestne stíhaní i odsúdení aj za články, ktoré napokon cenzúra zastavila a k čitateľom sa dostali len vybielené stránky. Do kategórie verejného šírenia patrili dokonca aj netlačené písomnosti, pričom na naplnenie skutkovej podstaty stačilo, ak boli šírené. Pokiaľ by teda niekto v tomto období priniesol do miestnosti jediný exemplár rukou písaného textu, ktorý osočoval hlavu štátu a nechal ho kolovať, bol by sa dopustil prečinu. Ukladané sankcie za prečin boli pritom o niečo prísnejšie než pri analogických priestupkoch.¹⁸ Takisto existovala možnosť uložiť popri hlavnom aj vedľajší peňažitý trest.¹⁹

Do kategórie verbálnych deliktov patrilo aj ustanovenie o hrubej neslušnosti. Dopustil sa ho ten, kto potupil meno republiky, jej znak, vlajku alebo farby a najmä vyobrazenie (podobu) prezidenta republiky. Zákonodarca pritom na naplnenie skutkovej podstaty vyžadoval úmysel „zníženia vážnosti republiky alebo prezidenta republiky“. Sankciou za tento priestupok bolo väzenie v rozsahu od ôsmich dní do šiestich mesiacov.²⁰

¹⁸ Páchateľovi podľa závažnosti činu hrozilo na Slovensku odňatie slobody vo forme uzamknutia (v rozsahu od jedného do dvoch mesiacov) alebo väzenia (od dvoch mesiacov do jedného roka). Rovnako ako pri priestupkoch bolo na základe zákona č. 284/1920 Zb. možné znížiť dolnú hranicu, či uložiť namiesto odňatia slobody peňažitý trest (pozri zákon. č. 284/20 Sb. z a n.).

¹⁹ Zákon č. 50/1923 Sb. z a n.

²⁰ Zákon č. 50/1923 Sb. z a n.

Za menej závažné verbálne delikty zákon považoval hromadné vyzývanie na neplnenie povinností uložených zákonom, pričom „hromadnosť“ mala spočívať v zacielení na adresátov. To mohlo byť všeobecné alebo osobitne zamerané na špecifickú skupinu obyvateľov, definovanú napríklad národnosťou. Páchateľ takto mohol napríklad vyzývať na neplatenie daní. Do tejto kategórie patrilo aj verejné vyzývanie (teda aj prostredníctvom tlačovín) na páchanie priestupku. Za závažnejšie bolo považované podnecovanie (opäť bolo podmienkou, aby bolo verejné) k zločinu alebo prečinu.

Do zákona č. 320/1940 Sl. z. o trestných činoch proti štátu bola právna úprava urážky prezidenta z väčšej časti prevzatá z medzivojnového zákona. Objektom trestnoprávnej ochrany pri hrubej neslušnosti už nebol len prezident republiky, ale aj celý okruh ústavných orgánov (parlament – Snem Slovenskej republiky a jeho orgány²¹, vláda i jej členovia – ministri, Štátna rada, jej vedenie i organizačné zložky. Vo všetkých prípadoch naplnenia skutkovej podstaty išlo o prečin, za ktorý zákon ukladal sankciu väzenia do šesť mesiacov.

Zákon z roku 1940 upravoval aj širokú paletu ďalších verbálnych deliktov, vrátane poburovania.²² Menej závažným, ale zároveň oveľa širšie vymedzeným deliktom bolo hanobenie. Ako objekt trestného činu bolo v tejto súvislosti opäť chránené aj vyobrazenie prezidenta, ktoré bolo zaradené medzi symboly štátu. Trestné bolo jeho potupenie, zničenie, poškodenie alebo odstránenie. S výnimkou potupenia bolo naplnenie skutkovej podstaty spojené s úmyslom „opovrhnutia“ republikou alebo prezidentom republiky, alebo „nepriateľským zmýšľaním“ o nich. Tento skutok mohol byť kvalifikovaný ako priestupok (pri základnej skutkovej podstate) i ako prečin (pri kvalifikovanej skutkovej podstate). Rozhodujúcim rozlišovacím kritériom bol verejný charakter spáchaného činu, ktorý mal byť v prípade prečinu spáchaný „*aspoň pred dvoma osobami súčasne prítomnými*“ alebo verejne.

Pred hanobením boli okrem prezidenta chránené i najvyššie orgány štátu a ich predstavitelia (samotný štát, Snem Slovenskej republiky, jeho predsedníctvo alebo členovia jeho predsedníctva, výbor alebo komisia snemu, vláda alebo jej členovia – ministri, Štátna rada, jej predsedníctvo, členovia jej predsedníctva alebo komisie Štátnej rady), pričom v tomto prípade sa vyžadovala

²¹ Nie však jednotliví poslanci.

²² Zákon. č. 320/1940 Sl. z.

podmienka verejnosti alebo prítomnosti minimálne dvoch osôb (bez jej naplnenia nebolo konanie trestné) a delikt bol tým pádom vždy prečinom. Pred hanobením boli trestnoprávne chránené aj ďalšie objekty – cudzí štát a národ (v oboch prípadoch bolo trestné len „verejné“ hanobenie). Verbálnym deliktom bolo aj „verejné štvanie“ Uplatňovalo sa pokiaľ išlo o popudzovanie k násilnostiam alebo k iným nepriateľským činom proti jednotlivcovi, či skupinám obyvateľov pre ich národnosť, jazyk, rasu, či náboženstvo. Trestné boli aj verejné výzvy na neplnenie zákonných povinností, páchanie trestných činov, či ich verejné „vychvaľovanie“.²³

Verbálny delikt poburovania bol zakotvený už v uhorskej kodifikácii trestného práva hmotného (zákonný článok č. V. z roku 1878 – Trestný zákonník o zločinoch a prečinoch). Podľa § 171–174 bolo možné dopustiť sa poburovania proti ústave, zákonom, úradom alebo úradným orgánom, pričom tento delikt bolo možné spáchať rečou na verejnom zhromaždení, rozširovaním písomnosti, alebo verejným vystavovaním písomnosti.

V medzivojnovom zákone na ochranu republiky bolo poburovanie zakotvené ako najmiernejšia forma rušenia všeobecného pokoja (mieru). Objektmi trestnoprávnej ochrany bola samotná existencia štátu (v tomto období ešte aj fakt jeho nedávneho vzniku), jeho samostatnosť i demokraticko-republikánska forma jeho vlády. Skutkovú podstatu v tomto prípade naplnilo poburovanie pred väčším zhromaždením ľudí (t. j. verejne) ako aj pred menšou skupinou, ktorú bolo možné spočítať (t. j. pred viacerými ľuďmi).

Zákon o trestných činoch proti štátu z roku 1940, pochádzajúci z obdobia Slovenskej republiky (1939–1945), upravoval poburovanie ako závažnejší delikt v rámci skupiny verbálnych deliktov. Objektami trestnoprávnej ochrany bol v tomto prípade samotný štát (aj jeho vznik alebo jestvovanie), jeho atribúty (samostatnosť, jednotnosť, územná alebo ústavná celistvosť), republikánska forma, či „*kerest'anský a sociálny štátny poriadok*“. Sankcia za tento prečin v podobe väzenia bola stanovená v rozmedzí od jedného mesiaca do piatich rokov.²⁴

„*Pofebruároví*“ zákonodarcovia zaradili trestný čin poburovania do kategórie trestných činov proti základom republiky. Podľa zákona č. 231/1948 Zb.

²³ Zákon č. 320/1940 Sl. z.

²⁴ Zákon. č. 320/1940 Sl. z.

na ochranu ľudovodemokratickej republiky sa ho mal dopustiť ten, kto poburuje nielen proti základným atribútom štátu ale aj „*proti jej ľudovodemokratickému štátnemu zriadeniu alebo spoločenskému poriadku, ktoré sú zaručené ústavou*“. Mal sa ho dopustiť keď takýto „poburujúci“ prejav predniesol, alebo verejne alebo „*najmenej pred dvoma osobami*“. V dobovej judikatúre súdy toto ustanovenie aplikovali tak, že dokonca poburované osoby nemuseli byť prítomné súčasne (vtedy by bol prejav prednesený „verejne“), ale dokonca aj postupne za sebou...²⁵

Skutkovú podstatu bolo možné naplniť aj v prípade, že páchatel šírenie poburujúceho prejavu umožnil, či len uľahčil.

Navyše pri tomto šírení mohlo ísť aj o nedbanlivostný delikt (podľa zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky sa vyžadovala „hrubá nedbanlivosť“)²⁶, tzn. páchatelovi nemusel byť dokázaný ani úmysel.

Prvá kodifikácia trestného práva z roku 1950 prevzala konštrukciu tejto skutkovej podstaty v podstate bez výraznejších zmien. Aj sankcie boli rovnaké: tri mesiace až tri roky pri základnej skutkovej podstate a jeden až päť rokov pri kvalifikovanej. Prít'ážujúcimi okolnosťami pritom boli formulované vágne („*za zvýšeného ohrozenia vlasti*“ – judikatúra ich vykladala extenzívne). Podmienečné odsúdenie bolo, podobne ako pri ďalších „politických“ trestných činoch explicitne vylúčené. Obligatórnosť nepodmienečného odňatia slobody bola potom paušálne zrušená v rámci novely trestného práva v roku 1956.

Kodifikácia trestného práva v roku 1961 rámcovo prevzala dovedejšiu právnu úpravu, hoci bola formulovaná širšie a menej vágne. Naďalej rovnako trestala „priame“ poburovanie vo forme verbálnych prejavov i umožňovanie, resp. uľahčovanie ich šírenia. Ako kvalifikovaná skutková podstata s vyššou trestnou sadzbou bolo vyčlenené šírenie pomocou elektronických médií – televízie, rozhlasu a filmu. Ďalšou kvalifikovanou skutkovou podstatou bolo spáchanie deliktu počas brannej pohotovosti štátu. Toto jednoznačné ustanovenie nahradilo vágny pojem „*za zvýšeného ohrozenia vlasti*“.

²⁵ *Trestný zákon. Komentár*. Praha: Orbis, 1964, s. 304.

²⁶ Pokiaľ išlo o zavinenie z nedbanlivosti, zákon ukladal nižšiu trestnú sadzbu.

Hranica medzi režimom tolerovanou „oprávnenou“ kritikou spoločenských nešvárov a poburovaním bola ovplyvnená najmä extenzívnym výkladom trestnej normy zo strany súdov. Aplikácia tejto skutkovej podstaty nepriamo určovala aj dobové medze slobody slova. Hranicu „prípustnej“, či „legálnej“ kritiky v komunistickom režime stanovoval legendárny judikát z roku 1970 ktorý konštatoval, že *„i kritika určitých javov v spoločnosti, ak je úplne jednostranná a prehananá alebo skreslená a ak sa v nej používa tendenčné porovnávanie, môže byť považovaná za poburovanie vyvolávajúce nepriateľskú náladu voči štátnemu zriadeniu alebo spoločenskému poriadku republiky“*.²⁷

Pokiaľ ide o sankciu, oproti predošlej právnej úprave bola zvýšená dolná hranica trestnej sadzby na 6 mesiacov.

V súvislosti s touto problematikou bol v roku 1966 (v rámci zákona č. 81/1966 Zb. o periodickej tlači) novelizovaný Trestný zákon a prostredníctvom novej skutkovej podstaty (tlačová nedbanlivosť) zavedená trestná zodpovednosť šéfredaktorov za články uverejnené v periodiku, za ktoré zodpovedali. Trestný čin mohli spáchať, keď spôsobili, že *„obsahom periodickej tlače alebo iného brodadného informačného prostriedku bol spáchaný trestný čin“*, pričom zavinenie bolo nedbanlivostné (v prípade úmyselného zavinenia by spáchali závažnejší trestný čin) a trestná sadzba siahala až k trestu odňatia slobody.²⁸

Rozsah chránených objektov – t. j. ústavných inštitútov, ktorých verbálne napádanie bolo trestné bol pritom veľmi široký. Zatiaľ, čo ústava z roku 1948 ich definovala len rámcovo²⁹, v socialistickej ústave z roku 1960 už boli vyjadrené v plnej miere³⁰. Okrem základných atribútov štátnosti teda mali byť chránené aj základné prvky *„socialistického spoločenského a štátneho zriadenia“*. V prvom rade šlo o socialistický charakter štátu (*„Československá socialistická republika je socialistický štát ...“*), tiež ústavne kodifikované postavenie štátnej strany – Komunistickej strany Československa (*„Vedúcou silou v spoločnosti i v štáte je predvoj robotníckej triedy, Komunistická strana Československa, dobrovoľný bojový zväzok najaktívnejších a najvedomejších občanov z radov robotníkov, roľníkov*

27 R 12/1970 (tr); pozri *Sborník IV. Nejvyššího soudu ČSSR*, 1978, č. 3–4.

28 Zákon č. 81/1966 Zb.

29 Ústavný zákon č. 150/1948 Zb.

30 Ústavný zákon č. 100/1960 Zb.

a inteligencie.“), rovnako ako nerozlučnosť spoločenských tried a vedúca úloha robotníckej triedy („... štát založený na pevnom zväzku robotníkov, roľníkov a inteligencie, na čele ktorého je robotnícka trieda.“) i spôsob (forma), ktorým boli v komunistickom režime kreované zastupiteľské orgány a vykonávaná ich kontrola (imperatívny mandát, „Štátnu moc vykonáva pracujúci ľud zastupiteľskými zborami, ktoré volí, kontroluje a ktoré sú mu zodpovedné. [...] Člen ktoréhokoľvek zastupiteľského zboru môže byť z rozhodnutia svojich voličov kedykoľvek odvolaný.“), vrátane systému Národného frontu a prostredníctvom neho vykonávanej jednotnej kontroly spoločenských organizácií („Národný front Čechov a Slovákov, v ktorom sú združené spoločenské organizácie, je politickým výrazom zväzku pracujúcich miest a vidieka, vedeného Komunistickou stranou Československa.“). Sloboda prejavu sa ani formálne nevzťahovala na kritiku príslušnosti československého štátu ku komunistickému sovietskemu bloku („Československá socialistická republika patrí k svetovej socialistickej sústave; usiluje sa o priateľské vzťahy so všetkými národmi a o zabezpečenie trvalého mieru na celom svete.“).

Okrem samotného štátu a jeho orgánov boli predmetom trestnoprávnej ochrany aj spoločenské organizácie kreované a kontrolované komunistickým štátom (jednotné odbory – Revolučné odborové hnutie, družstvá, jednotné mládežnícke organizácie, jednotné kultúrne i telovýchovné organizácie a iné na spoločenské organizácie, na ktoré postupne prechádzali niektoré úlohy štátnych orgánov).

Mimo rámca legálnej kritiky sa ocitli aj ďalšie základné stavebné prvky vládneho režimu – plánované hospodárstvo vo výlučne štátnom vlastníctve („socialistická hospodárska sústava“, v ktorej „sú výrobné prostriedky zospoločňosťené a celé národné hospodárstvo je plánovite riadené ...“), štátna ideológia („Celá kultúrna politika v Československu, rozvoj vzdelania, výchova a vyučovanie sa vedú v duchu vedeckého svetového názoru, marxizmu-leninizmu ...“), ako aj zásady riadenia štátu (tzv. demokratický centralizmus) i zásady hospodárskej, zdravotnej, kultúrnej a sociálnej politiky.³¹

Štatistické údaje o počtoch odsúdených svedčia o tom, že kvantitatívna stránka aplikácie pri tomto trestnom čine verne kopírovala celkový vývoj, resp. jednotlivé vlny politicky motivovanej represie režimu.

³¹ Ústavný zákon č. 100/1960 Zb.

Najviac rozsudkov v súvislosti s týmto paragrafom bolo vynesených v rokoch 1949–1953, z toho najväčší počet v roku 1950 – 2 858 (z toho na Slovensku 880). Do konca päťdesiatych rokov počet osciloval okolo 500 prípadov ročne (z toho na Slovensku okolo 150).³² V šesťdesiatych rokoch sa pohyboval v rozmedzí dvoch až troch desiatok prípadov ročne, pričom k výraznejšiemu nárastu došlo v prvých rokoch normalizácie. Osobitný mierny nárast počtu prípadov v roku 1978 zrejme súvisel s kampaňou i mocenským zásahom voči Charte 77. Tomuto záveru napovedá aj fakt, že na Slovensku, kde mala táto organizácia len minimálny ohlas, v predmetnom roku k nárastu nedošlo.

Intenzívnejšie aplikovanie tejto skutkovej podstaty sa skončilo v polovici 80-tych rokov. V rokoch 1987–1989 bolo zaznamenaných spolu len 10 prípadov (v roku 1988 dokonca už ani jeden).³³ Na druhej strane však bolo obvinenie z tohto trestného činu súčasťou najväčšieho normalizačného politického procesu na Slovensku s tzv. Bratislavskou päťkou (Ján Čarnogurský, Miroslav Kusý, Hana Ponická, Anton Selecký, Vladimír Maňák), ktorý v roku 1989 ukončili až novembrové udalosti znamenajúce pád komunistického režimu.³⁴

Po novembri 1989 sa trestný čin poburovania, podobne ako ďalšie represívne nástroje komunistického režimu prestal uplatňovať. Existencia ďalších dovtedy politicky zneužívaných paragrafov, ktoré nezahrňala rýchlá novela trestného práva z decembra 1989, mala byť dočasne „riešená“ prostredníctvom ich novej interpretácie a aplikácie. Jej základom bolo stanovisko federálnej vlády vydané po dohode s generálnym prokurátorom, podľa ktorého sa malo vychádzať z materiálneho chápania deliktov v kontexte aktuálnej politicko-spoločenskej situácie. Základným predpokladom trestnej zodpovednosti teda mala byť aktuálna spoločenská nebezpečnosť konania, ktoré vykazovalo znaky niektorého trestného činu alebo prečinu. Poburovanie, podobne ako pri ďalšie trestné činy proti republike, či prečiny proti verejnému poriadku (pokiaľ ich niekto „spáchal“ v úmysle realizovať svoje

³² NA Praha, fond Právni komise ÚV KSČ, k. 40.

³³ GEBAUER, František, Karel KAPLAN, František KOUDELKA a Rudolf VYHNÁLEK (eds.). *Soudní perzekuce politické ponahy v Československu 1948–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, s. 133, 134, 186, 187; CUHRA, Jaroslav. *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997, s. 78, 79.

³⁴ Bližšie pozri JAŠEK, Peter. Posledný politický proces komunistického režimu na Slovensku. Perzekúcie členov bratislavskej päťky na jeseň 1989. *Pamät' národa*, 2014, roč. 10, č. 3, s. 33–59.

základné občianske práva, zaručené ústavou, najmä slobodu prejavu, slobodu zhromažďovania, slobodu pouličných sprievodov a manifestácií, ako aj ďalšie občianske práva, zaručené medzinárodnou zmluvou, ktorou bolo Československo viazané) nemali byť pre nedostatok spoločenskej nebezpečnosti trestne stíhaným deliktom. Vyhlásenie vlády teda malo byť zárukou, že trestné právo sa až do doby účinnosti budúcej komplexnej novely trestného práva nezneužije „proti zámeru občanov a spoločnosti, ktoré boli v minulom období tak dôrazne vyjadrené manifestáciami a štrajkami“, t. j. že sa nestane prostriedkom na zastavenie prebiehajúcich radikálnych spoločenských zmien. Nové poňatie interpretácie ochrany štátu okrem toho prinášala aj súbežne prijímaná ústavná zmena – zrušenie ústavného článku 4 o vedúcej úlohe Komunistickej strany Československa.¹

K definitívnemu vypusteniu trestného činu poburovania so slovenského (česko-slovenského) právneho poriadku došlo až pri veľkej novele trestného zákona z roku 1990 (t. j. zákonom č. 175/1990 Zb. z 2. mája 1990, ktorým sa mení a dopĺňa Trestný zákon).

Summary

The „Encouraging Revolt“ Crime as a Tool of the Political Persecution until 1989

The paper deals with the formation, legislation, and the development of the application of the „encouraging revolt“ crimes. The charge for those verbal crime was used by the Czechoslovak communist regime as a tool of the politically motivated judicial repression since 1989 up to half of 1980s.

¹ Federální shromáždění Československé socialistické republiky 1989, V. volební období, Stenoprotokol ze schůze č. 17, 13. 12. 1989, Stenozáznam. Dostupné z: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=60875>